

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

Nikola Glamuzina
Borna Fuerst-Bjeliš

Historijska geografija Hrvatske

MANUALIA UNIVERSITATIS STUDIORUM SPALATENSIS
UDŽBENICI SVEUČILIŠTA U SPLITU

Urednik
Prof. dr. sc. Marko Trogrlić

Recenzenti
Dr. sc. Velimir Veljko Rogić, *professor emeritus*
Sveučilište u Zagrebu

Prof. dr. sc. Stjepan Čosić
Sveučilište u Splitu

Doc. dr. sc. Ivan Zupanc
Sveučilište u Zagrebu

Doc. dr. sc. Dragan Umek
Università degli studi di Trieste

Karte izradio
Robert Maršić, prof.

Lektura i korektura
Dr. sc. Gordana Laco

Grafička urednica
Barbara Bjeliš, univ. bacc. art

Karta na naslovnici
Preslik karte Pavla Rittera Vitezovića Croatia Rediviva (*Mappa generalis regni Croatiae totius, 1699.*)
iz Kartografske zbirke Hrvatskoga državnoga arhiva u Zagrebu (HR-HDA-902), uz odobrenje:
Klasa: 612-06/15-10/52; URBROJ: 565-08/3-15-3 od 27.02.2015.

© Sva prava pridržana. Ni jedan dio ove knjige ne smije se umnožavati, fotokopirati ni na bilo koji način reproducirati bez bez pisanoga dopuštenja autora i izdavača.

Odlukom Senata Sveučilišta u Splitu pod brojem Klasa: 003-09/15-05/0007; URBROJ: 2181-202-03-01-15-0022, na 7. sjednici održanoj 19. ožujka 2015. godine odobrena je uporaba zaštitnog znaka Sveučilišta u Splitu i natpisa: Manualia universitatis studiorum Spalatensis (Udžbenici Sveučilišta u Splitu).

ISBN: 978-953-7395-71-1

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Sveučilišne knjižnice u Splitu pod brojem 151213016.

izv. prof. dr. sc. Nikola Glamuzina
prof. dr. sc. Borna Fuerst-Bjeliš

Historijska geografija Hrvatske

Split, 2015.

Professoru emeritusu

dr. sc. Velimiru Veljku Rogiću

doajenu hrvatske historijske geografije
i našem profesoru, mentoru i učitelju

PROSLOV I ZAHVALE

Prilikom rada na ovom udžbeniku materijalnu i moralnu pomoć pružili su nam brojni kolege i suradnici kojima ovim prilikom zahvaljujemo te ih ujedno poimeno navodimo. U namjeri da nekoga ne zaboravimo i nečiji doprinos na bilo koji način obezvrijedimo, navest ćemo ih onim redom kojim smo se susretali s njima prilikom rada na udžbeniku.

Na prvom mjestu zahvaljujemo prof. dr. sc. Marku Trogrliću, pročelniku Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu. Na njegov smo poticaj počeli pisati ovaj udžbenik, a tijekom rada nebrojeno nam je puta davao moralnu potporu i nastojao nam biti na raspolaganju u svakom pogledu. Prof. Trogrlić zaslužan je također i za završni dio poslova na objavljivanju udžbenika: preuzeo je na sebe najveći dio posla prilikom pribavljanja dokumentacije nužne za izdavanje udžbenika, kontakt s tiskarom, kao i pribavljanje novčanih donacija.

Rad na sveučilišnom udžbeniku nije moguć bez konzultiranja velikoga broja znanstvenih i stručnih radova, knjiga i članaka. Pri posudbi velikoga broja naslova najviše se je koristila pomoć djelatnica knjižnice Filozofskoga fakulteta Snježane Dimzov i Nataše Torlak. Zahvaljujemo i Vlasti Ugrinović i Ivani Ljubić, djelatnicama knjižnice splitskoga Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta. Naravno, bilo koji geografski sveučilišni udžbenik u Hrvatskoj nije moguće napisati ako se pritom ne koriste usluge knjižnice Geografskoga odsjeka Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Riječ je o knjižnici s najvećim fondom domaćih i inozemnih naslova iz geografske znanosti u Hrvatskoj i u ovom dijelu Europe. Neizmerno smo zahvalni Ljiljani Bajs, voditeljici knjižnice, bez čijega poznavanja literature i nadasve ljubazne pomoći završetak ovoga udžbenika jednostavno ne bi bio moguć.

Nijedna geografska knjiga ne bi bila potpuna bez brojnih grafičkih priloga. Sve grafičke priloge (slike) u udžbeniku izradio je Robert Maršić, prof., u skladu s uputama autora i primjedbama recenzenata, strpljivo izdržavši sva traženja za doradama. Prilikom odabira sadržaja koji će biti prikazan na pojedinom grafičkom prilogu, autori su konzultirali jedan ili više izvora koji su u cijelosti za svaku sliku navedeni

u popisu slika na kraju udžbenika. Jedino kod onih koje su rezultat ilustratorova samostalnoga rada, pri čemu se nije koristio nikakav predložak objavljen u literaturi, nije naveden nikakav izvor.

Veliku zahvalnost dugujemo recenzentima koji su svojim radom znatno pridonijeli podizanju kakvoće teksta i grafičkih priloga. Pritom posebice zahvaljujemo *professoru emeritusu* Veljku Rogiću, najzaslužnijemu za razvoj historijske geografije u Hrvatskoj. Budući da smo oboje bili njegovi studenti, bilo nam je posebno zadovoljstvo surađivati s njim i na ovaj način. Njegove brojne primjedbe na prvotnu verziju teksta bile su nam neprocjenjivo značajne. Nastojali smo prihvatiti sve profesorove sugestije ne samo zbog stručnosti, nego i zbog naše želje da ovaj udžbenik bude i nastavak historiskogeografske škole, kakvu je on utemeljio. Neizmerno smo zahvalni i ostalim recenzentima. Dr. sc. Stjepan Ćosić, redoviti profesor na Odsjeku za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu dao nam povjesničarsko gledište na tekst, dok je poseban pogled na habsburšku i mletačku historijsku geografiju istočnoga Jadrana dao dr. sc. Dragan Umek, docent na Odsjeku humanističkih studija tršćanskoga sveučilišta. Kao i uvijek, iznimnu pronicljivost i sklonost za detalje pokazao je dr. sc. Ivan Zupanc, docent na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, čija je uska specijalizacija upravo historijska geografija.

Lekturu i korekturu je napravila dr. sc. Gordana Laco, kojoj posebice zahvaljujemo na temeljitom i predanom radu na podizanju kakvoće teksta.

Zahvaljujemo se također Hrvatskom državnom arhivu koji nam je ljubazno dopustio reprodukciju karte Pavla Rittera Vitezovića na naslovnu stranicu udžbenika.

Knjigu je, prije samog tiska, grafički oblikovala i uredila dizajnerica vizualnih komunikacija Barbara Bjeliš, univ. bacc. art.

Tiskanje udžbenika potpuno je pokriveno potporama i donacijama koje je najvećim dijelom osigurao prof. dr. sc. Marko Trogrlić, uz pomoć prof. dr. sc. Martina Glamuzine. Pri tome se najljubaznije zahvaljujemo na novčanoj potpori iz sredstava za znanstveno-istraživačku djelatnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu, te na donaciji Ljekarne Draženović iz Metkovića.

U Splitu, lipnja 2015. godine

*Nikola Glamuzina
Borna Fuerst-Bjeliš*

SADRŽAJ

---

1. Historijska geografija – pojam, mjesto, metode

Povijesni razvoj geografije 3
Dihotomije u geografiji 6
Odnos geografije i povijesti 7
Historijska geografija 8

---

2. Hrvatska – opće geografske značajke i oblikovanje teritorija

Geografski smještaj i položaj 21
Oblikovanje današnjih granica Hrvatske 24
Prirodna sredina 27

---

3. Prapovijest: prvi složeni procesi interakcija čovjeka i okoliša

Starije kameno doba: prve interakcije čovjeka i prirodne sredine prije holocena 41
Čovjekov utjecaj na izmijenjenu prirodnu sredinu tijekom mlađega kamenoga doba 43
Razvoj prvih geografski diferenciranih zona naseljenosti u mlađem kamenom dobu 48
Geografska ishodišta indoeuropskih kolonizacija 51
Geografska valorizacija prostora u metalnom dobu: planinski prostori i gradinska naselja 53

---

4. Stari vijek: prvi model prostorne organizacije i uređenja

Značaj starogrčke kolonizacije za valorizaciju prostora 61
Prekretnički utjecaj starorimske civilizacije na geografski razvoj 64
• Urbana mreža kao glavni nositelj prostorne organizacije 65
• Grad i poljoprivredni prostor – funkcionalna cjelina 66

- Prometni sustav kao element prostornoga uređenja i geografske preobrazbe 72
- Administrativni ustroj kao element prostornoga uređenja i geografskih promjena 73
- Antičko-rimska geografska baština 77

---

5. Ranosrednjovjekovna hrvatska država: organizacija prostora i oblikovanje novoga kulturnoga pejzaža

Deurbanizacija i propadanje rimskoga kulturnoga pejzaža 81
Historijskogeografske implikacije slavenske kolonizacije 83
Postanak geopolitičke jezgre i primarne prostorne organizacije hrvatske države u funkciji nove valorizacije prostora 84
Hrvatski prostori izvan geopolitičke jezgre: oblikovanje geografskih pojmova hrvatskih regija 87
Župe: prvobitne teritorijsko-organizacijske jedinice 93
Integracija teritorija pograničnih kneževina: Paganija 95
Pejzažne promjene: dvojstvo jadranske i kontinentske Hrvatske 97
Demografske promjene kao posljedica slavenske kolonizacije 98

---

6. Razvijeni srednji vijek: gospodarsko-politička stabilizacija, reurbanizacija i regionalna diferencijacija

Nove razvojne težnje u uvjetima geografske rascjepkanosti 103
Nova geopolitička jezgra hrvatske države i razvoj geografskih pojmova hrvatskih regija 104
Razvoj gradova i prometnica u Slavoniji – pokazatelj političkih i gospodarskih promjena 109
Hrvatska južno od Gvozda 113
Dalmacija: mijena prostornoga pojma, urbani i gospodarski kontinuitet 115
Utjecaj jačanja Mletačke Republike na prostorne, gospodarske i političko-geografske odnose 117
Dubrovnik 119
Istra: politički i kulturni kontaktni prostor 122

---

7. Historijskogeografski razvoj susjednih zemalja u srednjem vijeku

Geografska jezgra bosanske države 127
Prostorno širenje bosanskoga kraljevstva u razvijenom srednjem vijeku 129
Politički pritisak Mletačke Republike na istočnojadransku obalu 133
Srednjovjekovna Srbija 135

---

8. Utjecaj osmanlijskoga širenja na historijskogeografske mijene, stabilizaciju i regres hrvatskoga teritorija

- Križa europskoga srednjovjekovnoga feudalizma kao preduvjet geografske dezintegracije 139
- Utjecaj osmanlijskoga širenja na razvoj geografskih pojmova hrvatskih regija 142
- Okolnosti i preduvjeti širenja Osmanlijskoga Carstva na europskom kontinentu 143
- Hrvatski prostori pod osmanlijskom upravom 151
- Teritorska organizacija osmanlijske Hrvatske 154
- Oblikovanje novoga kulturnoga pejzaža 156
- Karakteristike urbanoga razvoja: islamsko-orijentalni grad 157
- Historijskogeografske značajke krize u rubnim i pograničnim dijelovima Hrvatske 160
- Složena migracijska kretanja u uvjetima osmanlijskoga širenja 164
- Vlasi kao važni demografski element na hrvatskom tlu 166

---

9. Novovjekovno razdoblje osmanlijske regresije

- Unutarnja degeneracija osmanlijske države 173
- Napredak kršćanske Europe 178
- Vojna krajina: novi geografski element na hrvatskom tlu 180
- Promjene u kulturnom pejzažu Vojne krajine i u područjima civilne Hrvatske 183
- Teritorska regresija Osmanlijskoga Carstva i oblikovanje nove granice 188
- Implikacije podunavsko-sjevernojadranske prometno-gospodarske orijentacije na kulturni pejzaž Slavonije i Vojne krajine 194
- Kulturni pejzaž u Dalmaciji: pokazatelj mletačke politike 199
- Utjecaj agrarne reforme na migracije i kulturni pejzaž mletačke nove stečevine 200
- Početci manufakture, razvoj prometa i trgovine 204
- Demografska obilježja 206
- Dubrovačka Republika i Istra: razvoj i krize u rubnim krajevima 207
- Značaj gradova i oblikovanje urbane mreže 209
- Promjene naseljenosti kao posljedica teritorske regresije Osmanlijskoga Carstva 210

---

10. Početci zakašnjele industrijske revolucije u okviru Austro-Ugarske Monarhije

- Političko-geografski kontekst promjena 215
- Politička i regionalna podijeljenost teritorija Hrvatske u okviru Austro-Ugarske Monarhije 217
- Koncepti izgradnje željeznice: geografske implikacije izgradnje triju željezničkih mreža 220
- Austrijska željeznička mreža 222
- Mađarska željeznička mreža 224

- Bosanskohercegovačka uskotračna željeznica 225
- Industrijalizacija, urbanizacija i regionalna diferencijacija gospodarskoga razvoja 227
- Razvoj Banske Hrvatske 230
- Utjecaj političko-geografske izdvojenosti na razvoj Istre i Dalmacije 232
- Mreža gradova industrijskoga razdoblja 237
- Tijekovi demografskoga razvoja: veliki migracijski valovi 240

---

11. Položaj i razvoj Hrvatske u sklopu južnoslavenskih državnih asocijacija

I. HRVATSKA U MONARHISTIČKOJ JUGOSLAVENSKOJ DRŽAVI: POLJOPRIVREDNA ZEMLJA KONTINENTSKE ORIJENTACIJE 245

- Integracijski i dezintegracijski politički procesi 245
- Prometno-geografski značaj Hrvatske u okviru južnoslavenske države 246
- Obilježja i tijek ekonomsko-geografskoga razvoja 249
- Razvoj i hijerarhija urbanih središta 251

II. PREOBRAZBA PROSTORNE STRUKTURE HRVATSKE TIJEKOM RAZDOBLJA SOCIJALISTIČKE JUGOSLAVIJE 257

- Političko-geografska integracija oslobođenih područja s maticom 257
- Problem poslijeratne obnove i gospodarskoga razvoja 258
- Tijekovi demografskoga razvoja 260
- Nova urbana mreža: osnovica nodalno-funkcionalne regionalne strukture 261
- Promjene u kulturnom pejzažu kao posljedica društveno-gospodarskih promjena 265
- Geografske implikacije nove administrativne organizacije prostora 269

---

12. Obilježja i razvojne težnje suvremene Hrvatske od početka 1990-ih godina

- Političko-geografske promjene 273
- Geografska dimenzija ratnih razaranja 274
- Geografska dimenzija gospodarske tranzicije 275
- Promjene administrativno-političkoga ustroja 277
- Suvremene smjernice urbanoga razvoja i promjene u gravitacijskim i nodalno-funkcionalnim odnosima 279
- Hrvatska u integracijskim procesima i implikacije na gospodarski razvoj i kvalitetu života 282

Literatura 288

Popis karata i slika s izvorima I